

eseje

Spory o esej a jej miesto v slovenskej kultúre a kultúrnej histórii

Miloš Horváth

Všeličo bolo už povedané o eseji. V zahraničí i u nás doma. V odbornej spisbe i v úvahách laikov. Dokonca sa dá tvrdiť, že v súčasnosti sa vedie na poli viacerých vedných disciplín a subdisciplín akási metodologická vojna o esej. Vojna je, povieť si, vari, prisilné slovo, ale každopádne v úsilí o pojmové vymedzenie a ustálenie žánrovej podoby eseje sa z času na čas objavujú víťazi, zmrzačení aj porazení. A pritom tou najviac zranenou a urazenou by sa mala cítiť sama esej, nakoľko každá nová interpretácia s ňou spojená jej pridáva stále nové a nové vrásky na tele.

1. Metodologický zápas o esej

Neurčitá a miestami i vágna zaužívaná predstava o eseji z nej robí „vážny“ metodologický problém, ktorý si ako Sifyfos tlačíme pred sebou z ešte dávnej, ale i nedávnej minulosti. Frapantne to vystihol i v súčasnosti náš najaktívnejší teoretik eseje, Peter Valček. „Začarovaný kruh úvah, ktoré sa pokúšajú umiestniť esej ako žáner či štýl (alebo, všeobecnejšie, ako invariantnú formu) do bližšie neurčeného genologického prostredia či stavu x medzi vedou a beletriou, tento neurčitý difúzny mýtus vytvoril v teórii eseje u nás i vo svete pomerne petrifikovanú oblasť strnulých predstáv, ktoré síce jav popisujú s pocitom nespornej exaktnosti, no zároveň so značnou insitnou obraznosťou, nahrádzajúcou jednoznačný pojmový systém: v jednom riadku je potom esej spôsob vyjadrenia, v inom artefakt alebo próza, ktorá je raz blízka vede, inokedy sa zase vychyľuje smerom k umeniu, potom však odrazu vedome rezignuje na tvorivú analýzu, aby sa náhle sčista-jasna líšila od vedeckej rozpravy, alebo naopak, o desať riadkov nižšie, nadobúdala vlastnosti vedeckej úvahy“ (Valček, 1999, s. 172). Uspokojivé riešenie metodologického problému spojeného so žánrovým zaradením eseje je, ako sa zdá, v nedohľadne. Ale zase, buďme k eseji spravodliví. Pod mnohé nedorozumenia pri vymedzovaní jej žánrového profilu, a vzťahuje sa to aj na uvedenú kritiku Petra Valčeka, sa výrazne podpisuje najmä nedostatočné reflektovanie časového (genetického) aspektu vo vzťahu k tomuto špecifickému žánru a následne nerešpektovanie časových eventualít pri teoreticko-metodologickom usudzovaní

o eseji. A pritom je viac ako zrejmé, že od čias Michela de Montaigna¹ prešiel žáner eseje pomerne dlhú a trnistú cestu. V jednej zo svojich vývojových etáp bola esej prakticky totožná s úvahou, v inej sa nápadne podobala na fejtón či dokonca causerie. K tomu ešte treba prirátat' aj fakt, že prakticky každá národná kultúra, v ktorej sa esej etablovala a rozvíjala, si ju predstavovala svojsky a vtláčila jej nezameniteľnú etnokultúrnu pečat'. Inak tomu nebolo ani s esejou u nás, kde väčšina esejistických textov vyrastala a prakticky dodnes vyrastá z akejsi bližšie neidentifikovateľnej národnobuditeľskej a ochranárskej platformy.

Áno, uznávame, že mnohé interpretácie fenoménu eseje sa akoby pohybovali v začarovanom, ba možno aj slepom kruhu. Aj to, že snahy o väčšiu či menšiu glorifikáciu formálnej i obsahovej podoby eseje vyznievajú mnohokrát nevedecky, ba až komicky. Na druhej strane však neustále spochybňovanie jej, ak aj nie vedeckého, tak aspoň vecného základu, alebo z opačnej strany, ak aj nie umelecko-estetického, tak aspoň originálneho jazykovo-štylistického fundamentu totiž nemusí vždy viesť k jej lepšiemu pochopeniu, rovnako ako pochybovať, nemusí nevyhnutne znamenať myslieť.

2. Esej ako fenomén tretieho druhu

Možno by sme sa mali konečne zmieriť s tým, že esej je už raz taká. Ani nie celkom biela, ani nie celkom čierna. Pripustiť to, že nepatrí bezo zvyšku vede a jej exaktným metódam a cieľom, no ani nie celkom slovesnému umeniu (beletrii) a jeho mocným pákam výrazovej imaginatívnosti. Na strane druhej však vzhľadom na jej štýlovú a žárovú normu musí esej naplňať obidve kriteriálne požiadavky, spočívajúce, ako sme už spomenuli, jednak na štylistickej ekvilibristike samotného autora, a jednak na alikvotnom vecnom (vedeckom) potenciáli transplantovanom do textu. V dôsledku toho esej nemusí byť len nástrojom štylistiky, alebo naopak len produktom vecnej literatúry či semiotiky, ale môže existovať a aj existuje paralelne vo viacerých módoch, a pritom stále nám z nej zostáva v rukách niečo neopísateľné a ťažko kategorizovateľné.

Celý tu naznačený metodologický zápas o esej, ktorý ju veľakrát oberá o onen magický sediment, ustálený hlboko na jej dne, možno však aspoň čiastočne využiť aj v jej prospech. Nesporná heterogénnosť žárovej formy eseje, jej doslovná polymorfickosť (viactvárosť) ako aj fakt, že nie je definovateľná – ako vidíme – pomocou štandardných

¹ Michela de Montaigna (1533 – 1592), azda najväčšieho predchodcu francúzskeho osvietenstva, považujeme za zakladateľa žáru eseje. Práve on po prvýkrát použil termín esej („essai“) na knižné vydanie svojich postrehov a komentárov (glos), ktorými sprevádzal vlastné čítanie kníh, čím otvoril eseji brány poznania dokorán a začal tvoriť jej osudy v zmysle špecifickej novej textovej modality. A nielen to, lebo jeho eseje sú dodnes exemplárnou ukázkou tohto žárového (textového) modelu.

kritérií zodpovedajúcich zaužívaným predstavám o stavbe a fungovaní určitého systému, svedčí totiž o tom, že je analogicky ako systém jazyka jasnou ukážkou tzv. fenoménu tretieho druhu. Teda fenoménom, ktorý podobne ako iné „kultúrne výtvory sú produktom ľudskej činnosti, ktorá však nebola plánovane, cieľavedome zameraná na vytvorenie istým spôsobom štruktúrovaného celku, a preto je (do veľkej miery – doplnil M. H.) nezávislá od vôle jednotlivca“ (Dolník, 2009, s. 116 – 117). V dôsledku toho sa esej vymyká viacerým zaužívaným simplexným klasifikačným postupom ako aj štandardným hodnotiacim procedúram.

Jednou z možností, ako čo najpresnejšie zachytiť fenomén eseje, je stotožniť sa s ideou, že esej má výraznú interdisciplinárnu až transdisciplinárnu povahu, a teda vykazuje výraznejšie presahy viacerými smermi v oblasti metodológie, komunikológie, publicistiky, štylistiky i literatúry. Aj preto sa pokúsime na nasledujúcich stranách zosumarizovať tradičné i moderné teoreticko-metodologické pohľady na esej, usúvzt'ažniť ich s našou domácou esejistickou tradíciou a zároveň ponúknuť vlastnú interpretáciu tohto javu. Vychádzame totiž z predpokladu, že esej má okrem svojej gnozeologickej, textovo-komunikačnej a jazykovo-štylistickej roviny aj rovinu kultúrno-historickú, čo znamená, že je produktom istej konkrétnej kultúry v istom jej časovom bode, a teda pri jej dekódovaní dôležitú úlohu zohráva práve širší historicko-spoločenský a kultúrny kontext.

3. Sumarizácia tradičných i moderných pohľadov na esej

O eseji ako špecifickejšej a do veľkej miery exkluzívnej² pojmovej kategórii môžeme uvažovať vo viacerých rovinách, rešpektujúc pritom jej procesuálny, rezultatívny i genetický aspekt, no zohľadňujúc aj jej už naznačené interdisciplinárne prieniky:

1. Na funkčno-štylistickej rovine o eseji uvažujeme v medziach sekundárneho, derivovaného a do značnej miery hybridného subjektívno-objektívneho jazykového funkčného štýlu, ktorý v sebe spája dve naoko protichodné tendencie, a to tendenciu po vecnosti (faktickosti i pojmovosti) a tendenciu po estetizácii výraziva. „Na jednej strane sa v eseji hovorí racionálne o konkrétnych problémoch a na druhej strane sa používajú beletrizujúce, ozdobné, estetické prvky“ (Mistrík, 1997, s. 492). Táto protichodnosť, resp. bipolárnosť esejistického štýlu, ktorú považujeme za východiskový kategoriálny príznak celého esejizmu, sa manifestuje na viacerých rovinách textu – tematickej, štylistickej,

² O exkluzivite žánrovej formy eseje svedčí fakt, že v rámci vertikálnej diferenciacie štýlov na vysoké, stredné a nízke patrí esejistickému štýlu prominentné postavenie na samom vrchu pomyselnej štýlovej pyramídy. Aj preto esejistický štýl označujeme ako kráľovský a jej produkt – esej – za žáner par excellence.

sémantickej, pragmatickej a napokon i žánrovej rovine. Štruktúrno-funkčnú charakteristiku takto ohraničeného esejistického štýlu následne dopĺňajú ďalšie parciálne charakteristiky (bližšie pozri Horváth, 2005, s. 138 – 143), ktorými sú: oscilatívnosť eseje, nesystematickosť eseje, apelatívnosť eseje, bohaté a variabilné intertextuálne vzťahy v nej zastúpené, svojrázny dialogický charakter eseje a neukončenosť, resp. fragmentárnosť eseje.

2. Z genologického aspektu sa esej javí ako typologická vrstva textov s podobnými formálno-výrazovými ako aj tematicko-obsahovými vlastnosťami, ktorá vznikla vedomým (a niekedy, zrejme, i náhodným³) uplatňovaním vyššie uvedených štruktúrno-funkčných charakteristík, pričom už spomenutá funkčno-štylistická hybridnosť eseje sa odráža aj v hybridnosti žánrovej. „Eseji ako žánru a či útvaru sa dodnes vyčíta, že nemá čistú a svojskú formu, že sa neoslobodila ani od úvahových prvkov, z ktorých vyrástla, a ani od fejtónových, s ktorými sa krížila“ (Mistrík, 1975, s. 84).

Ako tomu býva i pri iných žánroch a žánrových modeloch, aj v samotnom žánrovom modeli eseje dochádza k prirodzenému vnútornému štiepeniu. Jeho výsledkom je, že sa na poli štylistiky i vecnej literatúry udomácnili postupne minimálne tri existenčné formy, resp. varianty eseje. Prvým variantom je vedecká (vedeckejšia) esej, pri ktorej sa aktualizuje jej poznávací funkcia na úkor štylistickej nápaditosti, druhým je esej literárna (umeleckejšia), pri ktorej je tomu presne naopak, a napokon môžeme mať dočinenia aj s publicistickým variantom eseje, ktorý je určený širšiemu okruhu adresátov a nekladie také vysoké nároky na interpretačnú ako aj intelektovú schopnosť adresátov. V dejinách zahraničnej i domácej esejistiky nachádzame dostatočné množstvo exemplárov potvrdzujúcich spomenuté trichotomické vnútorné členenie žánru eseje, pričom v niektorých etapách jej vývinu bol populárnejší práve vedeckejší variant eseje, v iných zase umeleckejší alebo publicistický variant.

3. Z čisto rezultatívneho aspektu vystupuje potom esej ako konkrétna realizácia istého textového modelu, resp. hotový text (produkt textotvornej činnosti), ktorý vznikol spolupôsobením vyššie spomínaných funkčno-štylistických a žánrových faktorov, noriem a charakteristík vnímaných a zachytených však už cez prizmu samotného autorského subjektu. Pri takomto poňatí ide vlastne o cielený prienik individuálneho (autorského) a interindividuálneho (štýlového, žánrového, dobového, kultúrneho a iného) vkladu do textu. Esej tak nadobúda platnosť špecifickej, neopakovateľnej autorskej výpovede, pričom jej neopakovateľnosť je v porovnaní s inými textovými modelmi ešte znásobená prakticky

³ Máme na mysli tú možnosť, keď sa istý text až dodatočne (ex post) klasifikuje ako esej, napriek tomu, že pôvodný autorský zámer takýto relatívne nebol, a teda takáto esej vznikla viac-menej náhodne, spontánne.

neobmedzenou voľbou autora vo výrazovej zložke prejavu. Platí tu, že čím je daný esejistický text po stránke jazykovo-štylistickej nápaditejší, ale aj nápadnejší a originálnejší, tým eseji prislúcha na pomyslenej hodnotovej osi vyššia priečka.

4. A napokon moderné, pragmaticky orientované prístupy k jazyku a textu, ktoré výrazne posúvajú hranice lingvistického skúmania, a teda sú organicky zviazané so systematickým interdisciplinárnym až multidisciplinárnym bádáním, eseji prisudzujú celý rad nových a do veľkej miery inšpiratívnych interpretácií. Zameriame na dva takéto výklady fenoménu eseje.

Prvý z nich by sme mohli označiť ako kognitívnu, resp. kognitívno-lingvistickú interpretáciu eseje, podľa ktorej esejisticky možno nielen písať, ale aj myslieť. Inak povedané esejistický spôsob uvažovania sa odráža v esejistickom spôsobe písania a naopak. Tento kognitívny aspekt esejizmu si ako prvý všimol španielsky teoretik eseje José Luis Gómez-Martínez, podľa ktorého, „keď esejista píše, robí nás svojimi súčasníkmi a priateľmi a dovoľuje nám preniknúť do svojho sveta tým, že nám odovzdáva nielen svoje myšlienky, ale aj samotný proces myslenia“ (Gómez-Martínez, 1996, s. 41). Vychodí nám z toho, že autor eseje v procese jej tvorby sa akoby čitateľovi otvára a približuje mu svoj vlastný, imanentný proces myslenia a usudzovania. Esejistov vnútorný svet, kognitívny i pocitový, racionálny i emocionálny, sa v priebehu čítania akoby dekomponuje, čím sa z neho kryštalizuje jasná a priehľadná myšlienková niť. Tú si postupne čitateľ osvojuje a nachádza v nej odpovede nielen na otázky položené v konkrétnej eseji, ale aj na princípy uvažovania a vyvodzovania samotného esejistu. A to môže byť následne príčinou toho, že už osvojený spôsob uvažovania uplatňuje onen čitateľ aj v iných, analogických komunikačných alebo poznávacích situáciách. Snáď nijaký iný žáner okrem eseje neponúka takéto nekomplikovaný, „lacný“ vstup do autorovho intímneho sveta, a najmä nedisponuje možnosťou zvädzať čitateľa tým alebo oným smerom.

Druhá inovatívna interpretácia podstaty esejizmu vyrastá z nami preferovaného lingvokultúrneho rámca. Vychádzame totiž z presvedčenia, že medzi textom (diskurzom) na jednej strane a kultúrou na strane druhej sa nachádzajú viaceré relevantné styčné plochy a kontaktné javy, a najmä, že práve esej s kultúrou a kultúra s esejou súvisí viac ako ktorýkoľvek iný žáner či druh alebo typ textu.

4. Lingvokultúrny aspekt eseje a esejizmu

V procese usúvzťažňovania kategórie kultúry s textom (diskurzom) nám teda v najvšeobecnejšej rovine vystupujú do popredia dve relácie, ktoré sú vo vzájomnom

komplementárnom vzťahu. V prvom prípade ide o vnímanie textu ako špecifického produktu, obrazu (resp. odrazu) kultúry, kde sa nám explikuje sila a dopad fenoménu kultúry so všetkými svojimi zložkami na proces i výsledný produkt textácie. V druhom prípade vystupuje text ako nosič kultúry, čiže médium, na pozadí ktorého možno sledovať a následne interpretovať relevantné kultúrne znaky a symboly a z nich vyvodzovať závislé i nezávislé premenné vo vzťahu ku kultúre ako celku (makrokultúre), ale aj vo vzťahu k tej-ktorej špecifickej národnej kultúre (mikrokultúre). Inak povedané na proces vzniku textu i jeho výslednú podobu frapantne vplýva konkrétne kultúrne prostredie (kultúrny pôvod autora, jeho etnicita, náboženstvo, tradície a rituály zaužívané v danej kultúre a pod.), v dôsledku čoho sa – metaforicky povedané – kultúra stáva textom a text kultúrou.

Samotný akt transponovania kultúry do textu a textu do kultúry je teda nespochybniteľný. Ale čo esej? Akú rolu zohráva ona v tejto matici? Ako konkrétne sa esej podieľa na kultúre a kultúrnosti istého národa alebo etnika? To je otázka, ktorá by nás mala sužovať viac ako to, či esej patrí primárne vede alebo literatúre. Lebo vzostupy a pády eseje sú často vzostupmi a pádmi celej kultúry a spoločnosti. Sú do veľkej miery obrazom toho, ako sa javíme, ale aj toho, akí v skutočnosti sme, alebo, akí chceme byť. Aj preto esej tak láka, preto tak fascinuje.

Či už sa považujeme za znalcov a milovníkov eseje alebo sme o tento žáner „zakopli“ akoby náhodou, v oboch prípadoch platí, ako sa o tom i ďalej presvedčíme, že esej je pomerne mocným inštrumentom a zároveň i produktom kultúry. Už samotný fakt, že kolískou eseje sa stala archetypálna staroveká antická kultúra, a nie povedzme mohutná univerzalistická latinská kultúra stredoveku, svedčí o tom, že esej je pomerne krehkým telesom a nedokáže fungovať vo vzduchoprázdne. Musí byť podporovaná, ba dokonca zaistená celkovou priaznivou spoločensko-kultúrnou situáciou, pretože potrebuje hlbšie umelecké i ideové podložie a ničím nehateného, slobodného, doslova vzletného ducha. Atmosféra strachu, tvrdej cenzúry a ideologických obmedzení eseji prekážajú natoľko, že nie je schopná sa rozvíjať, a tak sa etablovať na poli umeleckej tvorby či myslenia. Preto, ak si odmyslíme spomínanú antickú predfázu existencie eseje, až obrodenie človeka v duchu humanistických ideálov na sklonku 15. a 16. storočia spôsobilu kultúrnu ako aj myšlienkovú „explóziu“ a jedným z jej vedľajších produktov bola i esej. Až v tejto etape dejín ľudstva esej mohla uzrieť svetlo sveta a potom sa rozvíjať diferencovane v jednotlivých národných kultúrach.

5. Esej v medziach slovenskej národnej kultúry

Ako dobre vieme, esej nie je slovenský, ale francúzsky vynález. No nebola to jej vina, že „esej sa u nás, mierne povedané, trochu oneskorila, a preto pochopiteľne, nemožno u nás nájsť čo len analógie nie k Montaignovi alebo Baconovi, ale ani k mnohým známym esejistom z neskorších storočí“ (Chmel, 1981, s. 9). O rýdzo slovenskej eseji možno teda uvažovať až od druhej polovice 19. storočia, keď bola pre jej udomácnenie sa u nás vytvorená priaznivá spoločensko-kultúrna atmosféra, čo súvisí primárne so vznikom spisovného jazyka v zmysle celonárodného normovaného dorozumievacieho prostriedku a sekundárne s následným vytvorením dostatočného priestoru pre realizovanie publikačných a časopiseckých snáh. Slovenská kultúra je totiž možno viac ako v prípade iných národov, národností a etnických a poloetnických skupín naviazaná na existenciu a fungovanie spisovného (národného) jazyka. „Spojivom jednotlivcov v onom vyššom celku, ktorý sa volá národ, je spoločný program kultúrny. Inde to môže byť pravda, na našu, slovenskú situáciu v minulosti však platí skôr hľadisko jazykové, ba priam stotožnenie národa a jazyka“ (Matuška, 1986, s. 23). Vývin slovenskej kultúry je teda do veľkej miery vývinom slovenského jazyka, pred i po prvých úspešných kodifikačných pokusoch. Vzostupy a pády slovenskej národnej kultúry sú priamoúmerné úskaliam na poli jazyka a reči, čoho neblahým svedkom je i sama esej. Najprv sme museli mať jazyk, potom ho začať používať v literárnej a neskôr v každodennej praxi, a až potom sa mohla zrodíť esej, ktorá v týchto pre náš národ osudových chvíľach doslova povstala z popola.

Okrem toho pre kategóriu kultúry a následné rozvíjanie istého ideálu kultúrnosti je tiež dôležitým faktorom kontinuita. Tá bola, žiaľ, v našom prípade viackrát násilím poprúšaná. Jednoducho sme nemali (alebo nechceli?) na koho a na čo nadväzovať a cudzie (inonárodné) vzory nám boli v mnohých prípadoch myšlienково i umelecky priveľmi vzdialené a zároveň odtrhnuté od krutej spoločenskej reality, ktorá na nás číhala hneď za dverami našich skromných príbytkov. O to viac prekvapuje, že v súčasnosti s takou vervou preberáme a osvojujeme si všetko to, čo iné kultúry prežrú a potom vyvrhnú.

Hoci to chvíľu trvalo, našla si napokon esej aj u nás doma svoje miesto. Tradične za prvé esejistické texty slovenskej proveniencie považujeme tie, ktoré publikoval Jozef Miloslav Hurban vo svojej knihe *Slovensko a jeho život literárny*. Tým sa Hurban stáva zakladateľom eseje v slovenskej literatúre a kultúre, a to aj napriek tomu, že ním uplatnený individuálny autorský štýl zďaleka nespĺňal prísne kritériá až neskôr zadaného hybridného esejistického štýlu. Jeho eseje sa nesú v duchu kultúrneho a národného

lokálpatriotizmu i v duchu idealizujúcich romantických pohľadov na svet. Na druhej je však nesporné, že práve Jozef Miloslav Hurban ukázal cestu možného rozvoja slovenskej esejistiky a vtlačil tomuto žánru špecifickú národno-kultúrnu pečat'.

Postupom času sa elity nášho národného spoločenstva čoraz častejšie a s čoraz väčšou chuťou dotýkali krehkého tela eseje, obracali ho v rukách a dávali eseji podobu porovnateľnú s tou, akú mala v iných národných kultúrach. Prvotná snaha Jozefa Miloslava Hurbana teda, našťastie, neostala bez odozvy. Po ňom nasledovali ďalší v pomerne rýchlom slede. Spomedzi mnohých tých, ktorí od čias Hurbana až po dnes vo väčšej či menšej miere inklinovali k žánru eseje, sa v 20. storočí jasne vyníma triáda Alexander Matuška, Vladimír Mináč a Milan Rúfus. Hoci ich mená a prínos do slovenskej národnej kultúry je v súčasnosti čiastočne zdiskreditovaný ich komunistickou minulosťou, resp. nedostatočnou ochotou spochybnit' a odmietnuť socialistickú myšlienkovú platformu,⁴ markantný vklad všetkých troch autorov do teórie i praxe eseje je nespochybniteľný. Každý z nich obohatil slovenskú esej kvalitatívne i kvantitatívne, a zároveň každý z nich si prispôbil esej svojmu naturelu. Preto im právom patrí označenie najväčších ikon slovenského esejizmu.

Alexandra Matušku považujeme za prvotvorcu už novodobej, modernej slovenskej eseje. Tento esejista, ak nie svetového, tak aspoň európskeho formátu, dal slovenskej eseji myšlienku, tvar i zmysel. Zsvätíl jej svoj život a ona mu za to bola vernou a lojálnou spoločníčkou. V porovnaní s Milanom Rúfusom i Vladimírom Mináčom Alexander Matuška používa vo svojich esejach oveľa útočnejší, provokatívnejší tón. Dalo by sa povedať, že eseje Alexandra Matušku „tnú do živého“, sú esejami biča.⁵ Na rozdiel od Vladimíra Mináča, ktorý miestami schádza z objektivistického chodníka a sofistickým spôsobom preceňuje niektoré momenty a osobnosti našej kultúrnej histórie, ale aj Milana Rúfusa, ktorý sa často a rád uchyľuje k výraznej patetizácii a moralizátorstvu, Matuškovce eseje „netrpia“ redundanciou idealizmu a romantizmu v ideách ani postojoch, čím sa mu podarilo vari najobjektívnejšie zachytiť viaceré nuansy slovenského kultúrneho prostredia i univerzálne determinanty typické pre celú kultúru a spoločnosť.

Esejistické texty druhého zo spomínanej trojice, Vladimíra Mináča, predstavujú nielen po výrazovej stránke na rozdiel od Alexandra Matušku racionálny, vedeckejší variant eseje. Mináč pracuje skôr s faktami a historickými reáliami ako so subjektívnymi dojmami

⁴ Najaktuálnejšie sa táto diskreditácia prejavila v súvislosti s menom Vladimíra Mináča a plánovaným osadením sochy s jeho podobizňou na námestie pred Národnou radou Slovenskej republiky, ale i s menom Milana Rúfusa, ktorého krátko po pohrebe „očierlili“ na stránkach istého renomovaného týždenníka.

⁵ Pomenovanie je analogicky prevzaté od charakterového názvu poézie Andreja Žarnova (1903 – 1982), ktorá sa v literárnej histórii označuje ako poézia biča.

a pocitmi, no na druhej strane niektoré tvrdenia a konštatácie v jeho podaní vyznievajú pomerne jednostranne bez potrebného nádychu polemiky. Okrem toho sa však ani Mináč nevyhol glorifikovaniu vlastnej osoby, čo je evidentné vo viacerých jeho esejistických textoch, kde sa pasuje do úlohy zástancu, ba až bojovníka či martýra slovenskej národnej kultúry.

Eseje s autorským rukopisom Milana Rúfusa vykazujú v porovnaní s predchádzajúcimi dvoma autormi viaceré špecifiká. Ním vytvorené eseje sú jednak čo do rozsahu oveľa kratšie s výraznejším príklonom k publicistickému variantu žánru eseje, a jednak je Rúfus vo svojich postojoch a hodnotiacich súdoch oveľa pokojnejší a zmierlivejší. Explicitne a zámerne vo svojich esejach nehľadá silné či slabé miesta našej kultúrnej histórie a nejde mu primárne o to, aby vyzdvihol, či naopak odsúdil niektoré prejavy slovenskej národnej kultúry a etnicity, ale naopak skôr o potrebu akcentovania pokory ako univerzálnej humanistickej a kresťanskej hodnoty vo vzťahu k sebe samým i kultúre ako celku. Takáto pozícia je z pohľadu našej dlhej kresťanskej tradície napokon celkom prirodzená, prijateľná i produktívna.

Ako vidíme aj na našom koncíznom rozbere esejistických textov z pera najväčších troch slovenských esejistov 20. storočia, sama esej často a vo viacerých ohľadoch posúvala našu mladú kultúru želaným smerom, no treba povedať, že z času na čas sa jej obracala i chrbtom a javila sa ako podradná slúžka ideológie, čo mení kabáty ochotnejšie ako garderobier šaty. Snáď to ale eseji odpustíme. Že sa v týchto chvíľach tak, ako celá kultúra aj ona nechala zviest' ideovými a mocenskými zápasmi ako aj morálnymi klišé a neustrážila si svoj tak prepotrebný nadosobný fundament.

Záver

Vychádzajúc z toho, že o eseji sa dá najlepšie a najvýstižnejšie uvažovať a písať esejisticky, zvolili sme aj my v našom výklade jemne ladený esejistický tón. Touto formou sumarizujeme viaceré možné pohľady esej a esejistický štýl, pričom našim cieľom je zachytiť fenomén eseje v čo najväčšej celistvosti a zároveň ponúknuť niekoľko inšpiratívnych interpretácií tohto zložitého a metodologicky i žánrovo sporného javu. S prihliadnutím na moderné interdisciplinárne a pragmatické prístupy k jazyku a textu následne uchopujeme esej z lingvokultúrneho aspektu a prisudzujeme jej prominentné miesto na hodnototvornej osi vo vzťahu ku kategórii kultúry.

Sme totiž presvedčení, že kultúra s esejou a esej s kultúrou súvisí viac ako iné žánrové modely či typy textov, čoho dôkazom sú napokon i dejiny našej domácej, slovenskej

esejistiky. Tie sú síce v porovnaní s dejinami francúzskej, anglickej alebo španielskej eseje relatívne chudobné na mená i pocty, o to väčšie bremeno však ležalo na ramenách tých, ktorí sa rozhodli ísť v jej šľapajach a pomocou eseje kreovali obraz domácej kultúry i obraz nás samých. A treba povedať, že minimálne v jednom prípade slovenská esej zrodila naozajstného velikána. Človeka, ktorý doslova žil a dýchal esejou, ktorý snáď inak ako esejisticky písať ani nevedel. Alexandra Matušku. Dnes, žiaľ, trochu zabudnutého esejistu európskeho formátu, na odkaze ktorého by sa dalo znova obrodíť esej, a tým obrodíť a zrevitalizovať i časť nášho duchovného kultúrneho bohatstva.

Literatúra

- DOLNÍK, Juraj. 2009. *Všeobecná jazykoveda (Opis a vysvetľovanie jazyka)*. 1. vyd. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2009. 376 s., ISBN 978-80-224-1078-6.
- GÓMEZ-MARTÍNEZ, José Luis. 1996. *Teória eseje*. 1. vyd. Bratislava : Archa, 1996. 135 s., ISBN 80-7115-121-1.
- HORVÁTH, Miloš. 2005. Známa – neznáma esej (Náčrt histórie a štruktúrnych vlastností eseje a esejistického štýlu). In *Jazykovedný časopis*, 2005, roč. 56, č. 2, s. 133-144, ISSN 0021-5597.
- CHMEL, Rudolf. 1981. O slovenskej eseji. In *Myšlienka a tvar (Slovenská literárna esej)*. Bratislava : Tatran, 1981. s. 9-23.
- MATUŠKA, Alexander. 1986. K slovenskému národnému charakteru. In *Pripomienky a podľnosti*. Bratislava : Smena, 1986. s. 19-28.
- MISTRÍK, Jozef. 1975. *Žánre vecnej literatúry*. 1. vyd. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1975. 216 s., ISBN 67-048-75.
- MISTRÍK, Jozef. 1997. *Štylistika*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997. 600 s., ISBN 80-08-02529-8.
- VALČEK, Peter. 1999. *Osudy eseje (pôvod a médium esejistického tvorby)*. 1. vyd. Bratislava : IRIS, 1999. 194 s., ISBN 80-88778-78-6.

Controversy of the Essay Genre and its Position in the Slovak Culture and Cultural History

The presented study is divided into two parts from the point of view of its composition. In the first part, the author concentrates on the methodological and genre problems of the essay. In the second one, he proposes his own inspirational solution to the mentioned controversy regarding the essay. He perceives the essay as a third class phenomenon which is not interpreted by standard systematic methods and instruments. Therefore he tries to capture the concept of the essay from the aspect of cultural linguistics and links the essay to the category of culture. He also argues that the essay relates to the culture and the culture relates to the essay more than any other genre or text type. This is transparently evidenced in the history of Slovak essays.

Keywords: essay, essayistic style, methodological warfare of essay, third class phenomenon, essay as a product of culture, essay as a bearer of culture, Slovak essays

http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=historia_nova

HORVÁTH, Miloš. Spory o esej a jej miesto v slovenskej kultúre a kultúrnej histórii. In *Štúdie k jubileu Pavla Jozefa Šafárika*. Historia nova II – 2011 – 1. Bratislava : Stimul, 2011, s. 74-83. [online] Dostupné na internete: <http://www.fphil.uniba.sk/fileadmin/user_upload/editors/ksd/HinoII-2011-1.pdf>